

Ibn Adam

اعمال نشره : ونقله الى الانكليزية بن شمش

١٤٢ ص مع فهارس

(بريل ، ليدن ، ١٩٥٨)

YAHYA B. ADEM

(+ 203/818)

Ibn Adam

- Hanyat

Ibn Adam Ebu Zakariya

Yahya b. Adam b. Shemesh

27.11.1993 (14.203/818)

Fikih

Kitab al-Kharaj

الخراج
حبيبي
17 - 1

720

IBN ADEM

87-961270

Yahya ibn Adam, d. 818.

[Kharaj]

(Kitab al-kharaj)

كتاب الخارج / تأليف يحيى بن آدم

القرش ؛ حققه حسين مؤمن . - الطبعة

١ - القاهرة : دار الشرق ، ١٩٨٧ .

234 p. ; 25 cm.

Includes indexes.

Bibliography: p. 229-234.

ISBN 977-148-066-9 : £E6.50

Taxation (Islamic law)

Egy-Islamic Law.

1. Yahya ben Adam's Kitab al-Kharaj. Edited,

translated and provided with an introduction and notes by A. BEN SHEMESH. With a foreword by S. D.

Goitein. 2nd, rev. impr. 1967. (x, 172 [12 facs.] p.)

ISBN 90 04 00182 4 cloth Gld. 52.—

Co-publisher for the British Commonwealth: Messrs. Luzac and Co. Ltd., 46 Great Russell Street, London WC 1.

4904. Yahya Ibn-Adam al-Qurashi: Kitab al-Harag / ta'lif 2200g
Yahya Ibn-Adam al-Qurashi. Haqqaqahu Husain Mu'nis. 7000g
Tab'a 1. - Al-Qahirah [u. a.]: Dar as-Suruk, 1987. - 234 S. 27 A 14492
Inhaltsangabe: Hadit-Sammlung zum Steuerwesen im Islam. - Arab. - In arab. Schrift. - Verf.: um 757 - 818
ISBN 977-148-066-9

05 OCAK 1994

- Ibn Adam

1019. Kister, M. J. 'Social and Political Implications of Three Traditions in the Kitab al-Kharadj of Yahya b. Adam'. JESHO; 1960; 3(3): 326-34.
Attempts to interpret several obscure Ahadith, permitting certain fiscal and legal issues in a broader context of Kharaj.

180 OCAK 1993

Goldzher, Ignaz zu: Juynboll, Th. W. [Hrsg.]: Le livre de l'impôt foncier de Yahya Ibn Adam. Leiden 1896. In: DLZ 17.1896. Sp. 1514-15.

Dazu auch: C. F. Seybold in: LZ 1896. Sp. 1010-11.

13 AUGUSTUS 1992

MAR. 1992

YAHYA B. ADEM

KITABUL

HARAG

Yahya b. Adam'in Kitabul Harag
İsmiyle eserindeki üç hadisini (geli-
rek) Sosyal ve Siyasi sonusları

- Yahya b. Adam

16 HAZINAN 1993

+ Pfaff, Franz: Historisch-kritische Untersuchungen zu dem Grundsteuerbuch des Jahja ibn Adam. Berlin: Trenkel 1917. 50 S. Diss. Erlangen 1917.
Rez. Th. W. Juynboll in: Der Islam 13.1923. S. 354.

Quelques certificats de lecture dans les manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale de Paris. i. La transmission du Kitab al-harag de Yahya b. Adam. Arabica 1 (1954), pp. 337-342

Kitabul Harag

12903 KISTER, M. J. "The social and political implications of three traditions in the Kitab al-Kharadj of Yahya b. Adam." J. Econ. and Soc. Hist. of the O. 3 (O'60) 326-34. Interprets several obscure hadiths permitting certain fiscal and legal issues in Islam to be viewed in a broader context.

18 OCAK 1993

-فهارس أحاديث: الأموال لحميد بن زنجوية. الخراج ليحيى بن
آدم القرشي. والخراء لأبي يوسف صاحب أبي حنيفة
إعداد علي السقاف.. الرياض: دار الهجرة، ١٤١٠ هـ، ٧٢ ص

Ibn Zanjuya
— Yahya b. Adam
— Kifabul-Harac

20 EKİM 1996

14544. cc. 18

YAHYA ibn ADAM, al-Kurashi.
Kitab Al Kharaj ... translated and provided
with an introduction and notes by A. Ben Shemesh.
pp. x, 172; 25 plates of facsimiles. E. J. Brill:
Leiden, 1958. 8°. Taxation in Islam, vol. 1.

15 EKİM 1996

١٤٥٤٤-
يحيى بن آدم.
الخراء.
— Yahya b. Adam

نشره: الهولندي يونبول، ١٨٩٦ م.

9 EKİM 1996

04 EKİM 1996

BEN SHEMESH (A.) 14565. c. 1251
YAHYA ibn ADAM, al-Kurashi.
Kitab Al Kharaj ... translated and provided
with an introduction and notes by A. Ben Shemesh.
pp. x, 172; 25 plates of facsimiles. E. J. Brill
Leiden, 1958. 8°. Taxation in Islam, vol. 1.

Yahya b. Adam
ibn Adam

Hatimi, El-Minhec, II-264

297.45 / HAL. M

Arabica I.
*Leiden, 1954*GEORGES VASDA

QUELQUES CERTIFICATS DE LECTURE
DANS LES MANUSCRITS ARABES
DE LA BIBLIOTHÈQUE NATIONALE DE PARIS

I

LA TRANSMISSION DU *KITĀB AL-HARĀĞ*
DE YAHYĀ B. ĀDAM

Nos lecteurs n'ont pas besoin d'être convaincus de l'importance historique et parfois philologique des *samā'*s et des *iğāzas* qui accompagnent souvent les manuscrits d'ouvrages arabes de divers genres. L'exploitation de ces matériaux exige cependant un travail de déchiffrement et d'identification assez fastidieux, exposé à quelques échecs et à beaucoup d'erreurs, les résultats isolés étant fréquemment d'un médiocre intérêt. On comprend dès lors que cette besogne ait tenté peu de chercheurs¹, d'autant plus que les catalogues de manuscrits sont avares de détails et, la plupart du temps, muets, sur les documents en question.

L'enquête, pourtant limitée au fonds de la Bibliothèque nationale, qu'il m'a été donné d'entreprendre, m'a confirmé dans l'opinion que ce travail à peine commencé était fructueux et qu'il le

1. Le grand connaisseur de manuscrits musulmans qu'est le Prof. H. RITTER a fourni une précieuse contribution à cet égard dans son article, *Autographs in Turkish Libraries*, in *Oriens*, VI, 1953, 63-90. Il convient aussi de rappeler que Carlo LANDBERG a été particulièrement attentif aux certificats de transmission dans son *Catalogue des manuscrits arabes provenant d'une bibliothèque privée à El-Medina*, Leide, 1883. La précieuse collection qu'il décrivit sommairement est conservée à Leide; l'étude directe des documents pourrait être rapidement entreprise, alors que l'investigation des richesses incomparables des dépôts de Turquie est moins abordable pour le chercheur européen. W. AHLWARDT a également consacré une section de son Catalogue (I, 54-95, n°s 147-293) aux « Lehrbriefe », mais son plan ne lui a permis qu'une analyse très sommaire.

deeply suspicious. He appointed two members of the fiercely anti-'Alid family of al-Zubayr as governors of Medina, first 'Abd Allāh b. Muṣ'ab b. Thābit (180/796-7) and then his son Bakkār (181-93/797-809). Soon after his accession, Bakkār complained to al-Rashīd that Yahyā was behaving like a second caliph and was venerated by the people, who visited him from everywhere. He insinuated that the 'Alid was engaged in treason and advised the caliph to recall him in order to forestall a major rebellion. Al-Rashīd ordered Yahyā to be sent back to Baghdād.

There are numerous reports, partly of a legendary character and contradictory, about the vicious treatment of Yahyā by the caliph after his recall. It is clear that Yahyā was confined, rather than kept in prison, for part of the time. One well-informed account speaks of three occasions on which he was imprisoned (al-Ṭabarī, iii, 624). In 184/800 'Abd Allāh b. Muṣ'ab, now at the caliphal court, told al-Rashīd that he had received a call (*dā'wa*) from Yahyā to back his seditious aspirations. He suggested that, given the enmity between Zubayrids and 'Alids, Yahyā must have already received the backing of everybody at court for his designs and that the caliph thus could not trust anyone of his wives, servants, and army leaders. Al-Rashīd confronted him with Yahyā, who denied the accusation and demanded that the truth be established by an oath of *mubāhala* [q.v.] between himself and his opponent. This was done, and 'Abd Allāh b. Muṣ'ab, according to the account, died on the same day. His death (27 Rabi' I 184/29 March 800) was, in any case, accepted by the caliph as a vindication of Yahyā.

Al-Rashīd felt, however, increasingly frustrated by his letter of pardon. He was particularly infuriated by Yahyā's refusal to identify his seventy supporters protected by the pardon and accused him of protecting all his Shī'ī followers by claiming, whenever one of them was caught, that he belonged to those granted amnesty. He convened a group of legal scholars, among them the Ḥanafi Muḥammad b. al-Ḥasan al-Shaybānī, and prominent men to have the letter declared invalid. When al-Shaybānī categorically stated that the letter was valid and inviolable, al-Rashīd in his anger hit his head with an inkstand. Abu 'l-Bakhtārī Wahb b. Wahb then declared the letter invalid and cut it up with a knife. According to one account, al-Rashīd on that occasion set up Yahyā b. Khālid al-Barmakī to testify that Yahyā b. 'Abd Allāh had secretly sent his propagandists who had obtained the pledge of allegiance of the common people of Baghdād for him and that a man had been apprehended on the way to Balkh with letters summoning the people of Khurāsān to rebellion. Such a role of Yahyā b. Khālid is not implausible since he had in 183/799 undertaken to have the Shī'ī Imām Mūsā al-Kāzim [q.v.] murdered in order to protect his son al-Fadl, who had aroused the caliph's anger by failing to carry out his order to kill him.

Al-Rashīd, however, still had scruples to execute Yahyā in public. He handed him over to the Barmakid Dja'far b. Yahyā, indicating to him that he wanted him dead. Dja'far is said to have been ready to carry out the caliph's wishes, but then was persuaded by Yahyā to let him escape on a commitment that he would immediately leave for Byzantine territory and stay there as long as al-Rashīd was alive. Yahyā was apprehended at Maṣṣīṣa and was brought before Muḥammad b. Khālid b. Barmak, governor of the border towns, who recognised him. Realising that the fate of the Barmakids would be sealed if the caliph

learned of Yahyā's liberation by Dja'far, Muḥammad hastened to inform the caliph secretly during his pilgrimage to Mecca in 186/802. Al-Rashīd concealed the matter until his return from the pilgrimage, when he ordered the execution of Dja'far and the arrest of the other Barmakids and confiscation of their property with the exception of Muḥammad b. Khālid. That Dja'far's brutal execution was caused by his release of Yahyā is categorically affirmed in another account by Abū Muḥammad al-Yazidī, who, according to al-Ṭabarī, was said to have had the most intimate knowledge of the affairs of the Barmakids.

Yahyā was now handed over to al-Sindī b. Shāhak, police prefect of Baghdād, who had three years before brought about the death of Mūsā al-Kāzim in prison. Yahyā also died in his prison, most likely in 187/803. According to his grandson Idrīs b. Muḥammad, he was killed in prison by starvation and thirst. Reports that he was either buried alive in a village near Rayy during al-Rashīd's campaign there in 189/805 or escaped are unreliable.

Yahyā's revolt paved the way for the spread of Zaydī Shī'ism among the Daylamīs and in Tabaristān and Gilān. A number of Daylamīs were converted by him to Islam and are said to have built his house and mosque in their country. They later used to call themselves "helpers of the Mahdī (*ansār al-mahdī*)".

Bibliography: Zubayrī, *Nasab Kuraysh*, ed. E. Lévi-Provençal, Cairo 1953, 54: Ya'kūbī, 492-3; Waki', *Akhbār al-kudāt*, ed. al-Marāghī, Cairo 1947-50, i, 248-9; Ṭabarī, iii, 552-64, 612-24, 669-72, tr. C.E. Bosworth, *The 'Abbāsid caliphate in equilibrium*, Albany 1989, 16-34, 113-31, 205-8; Ahmad b. Sahl al-Rāzī, *Akhbār Fakhkh wa-khabar Yahyā b. 'Abd Allāh*, ed. Maher Jarrar, Beirut 1995; Abu 'l-Faradj al-Isfahānī, *Makātil al-Talibiyīn*, ed. A. Sakr, Cairo 1949, 463-86 and index; *Arabic texts concerning the history of the Zaydī Imāms*, ed. W. Madelung, Beirut 1987, esp. 55-70, 79-84, 173-208; *Ta'rīkh Baghdād*, xiv, 110-12; C. van Arendonk, *Les débuts de l'imāmat Zaidite au Yemen*, tr. J. Ryckmans, Leiden 1960, 65-70, 317-19; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbāside*, Damascus 1959-60, index; Jarrar, introd. to al-Rāzī, *Akhbār Fakhkh*, esp. 53-8, 68-88. (W. MADELUNG)

YAHYĀ b. ĀDAM b. Sulaymān, Abū Zakariyyā' al-Kūftī, Kur'ān, *hadīth* and *fīkh* scholar, d. 203/818. He had the *nisbas* al-Kurashī and al-Umawī because, through his father Ādam who was probably of Persian origin, he was a client (*maulā*) of a certain Khālid b. Khālid b. 'Umāra b. al-Walīd b. 'Ukba b. Abī Mu'āy al-Umawī, also al-Makhzūmī (e.g. in al-Nawawī, but according to Schacht in *EI*, this is a mistake), and the *lakab* is al-Āḥwal (Sezgin, i, 520; Shākir, 8). His biography as transmitted is very sparse.

Born after 130/747-8, probably ca. 140/757-8, he grew up and for the most part lived in al-Kūfa, as the *nisba* al-Kūftī seems to indicate. He possibly lost his father, also a traditionist, before he was born (al-Dhahabī, *Siyar*, 1982). Almost nothing is known about his life. It is said that he visited the caliph Hārūn ar-Rashīd in al-Ḥīra, together with his teacher Abū Bakr b. 'Ayyāsh (d. 193/809) (Sezgin, i, 520, after Yākūt, *Ishād*), but it is not clear whether such information permits us to conclude that he was a "distinguished" man. His good reputation, if not his renown, is supported by the fact that the Persian secretary, 'Irākī governor and father-in-law of al-Ma'mūn, al-Ḥasan b. Sahl [q.v.], prayed over Yahyā when he died around the middle of Rabi' I 203/21 September 818 at Fam al-Ṣilh, not far from Wāsiṭ. Al-Ḥasan, shocked by the murder, perpetrated in 202/818 near Sarakhs [q.v.],

MISCELLANEA

THE SOCIAL AND POLITICAL IMPLICATIONS OF THREE TRADITIONS IN THE KITAB AL-KHARADJ OF YAHYA B. ADAM

The comprehensive collections of *hadīth*'s or traditions dealing with taxation and land ownership by the Arabs, the *Mawālī*, and the *Dhimmīs*, are a major source not only for the pattern of economic organization but also for the social concepts which obtained during the first centuries of Islam. But the traditions are recondite. It is at times an apparently superfluous phrase which can give a lead to the understanding of the underlying concept, and at others a new interpretation of a word can place the concept in its true perspective. In the studies which follow the interpretations which are advanced may well provide a new vantage point from which to view certain fiscal and legal issues in a broader context.

Tradition 1.

Two traditions in the *Kitāb al-Kharādj* of Yahya, which are concerned with the principles underlying the levying of taxes from the *Dhimmīs*, call for closer examination.

In the translation of Ben-Shemesh tradition 233 runs as follows: "Ibrāhim b. Sa'd asked Ibn 'Abbās about (dealing with) possessions of the Ahl ad-Dhimma and ibn 'Abbās replied: "(with) leniency" (*afw*), which means "favour" (*fadl*). '*Afw* and *fadl* are also translated by "leniency" and "favour" in the following tradition, (234): "Ali b. abi Tālib appointed me to supervise Buzurja Sābūr. He said: 'In collecting *dirhams* do not flog anyone nor sell his provisions, neither his winter nor his summer garments, nor the beasts he works with, and never let a man stand (in the sun) in order to collect *dirhams*'. So I said: 'O Commander of the Faithful! Then I shall return to you as I left you!' And he replied: 'Even if you return as you left—beware!—we were ordered to collect from them with "leniency", which means "favour".'"

According to this apparently correct translation the intention of tradition 234 is merely to recommend "leniency" in collecting taxes. This impression is strengthened by a variant given in abu 'Ubayd's *Kitāb al-Amwāl* (No. 116). 'Ali ibn abi Tālib sternly commands his *Āmil* of 'Ukbarā in the presence of the people to collect every *dirham*. He then invites him to a private talk in which he advises him not to sell their winter or summer garments and not to sell a cow or an ass in collecting *kharādj*. He commands him to be lenient towards the people (*wārfuk bibim*).

This variant stresses exactness in assessment but calls for leniency in collection. It omits both the principle of *afw* in the answer of 'Ali and the '*āmil*'s doubts.

A third variant is to be found in the *Kitāb al-kharādj* of Abu Yūsuf (Cairo 1346 H.—p. 18). The admonition of 'Ali is mentioned, the private talk of 'Ali with the '*Āmil*' is quoted as are the doubts of the '*Āmil*'. In his instruction not to sell the garments of the people and not to flog them while collecting the *kharādj*, 'Ali mentions the reason for his recommendation: "we were ordered to take from them *afw*". (Translated by Fagnan: "... de ne leur prendre que l'excédent (p. 24)".) The tradition in the *Kitāb al-Kharādj* of Abū Yūsuf differs only in detail from the tradition of Yahyā; the meaning is the same. But the interpretation of '*afw*' by *fadl* is missing.

It is, however, unlikely that the vague implications of this interpretation of '*afw*' and *fadl* convey the original intent and we must examine their usage in a fiscal context. A key to understanding of the words is given by a quite similar tradition in the *Kanz al-Ummāl* (V, No. 2564—ed. Hyderabad 1955, p. 462). The recommendation of 'Ali in the presence of the people is mentioned as is also his private talk with the '*Āmil*' forbidding the selling of a cow or a sheep and forbidding flogging in collecting taxes. This private talk ends with the remark of 'Ali: "We were ordered to take from them merely the '*afw*'. Do you know what '*afw*' is? It is *tāka*" The tradition in *Kanz al-Ummāl* is quoted from the *Kitāb al-Amwāl* by ibn Zandjawayh. (The book itself is not extant, but it is mentioned in *Hadiyat al-'Arīfīn*, I, 339. The author, Hamid ibn Zandjawayh died 248 H.).

Eliminating the tradition of abu 'Ubayd's *Kitāb al-Amwāl*, where the word '*afw*' does not occur, we find two interpretations of the word '*afw*' viz. *fadl* and *tāka*. *Tāka*—"ability, capacity, potential" can by no means be glossed either by "favour" or "leniency". Further evidence that the explanation of '*afw*'—*fadl* as leniency is not accurate is to be found in a repeat of this *hadīth* in the book of abu Yūsuf already mentioned (p. 147). The *isnād* is identical: Sufyān—b. Tāwūs—b. 'Abbās. The difference is in formulation. The tradition in the book of abu Yūsuf runs as follows: "'Abd Allah b. 'Abbās said: There is nothing in the (taxation of) *amwāl* of the Ahl al-Dhimma except '*afw*'. In this tradition '*afw*' can hardly be translated by leniency. (Fagnan's translation here is "il n'y a autre chose que l'indulgence" (p. 189).)

We are fortunately further helped by a remarkable passage in abu 'Ubayd's *Kitāb al-Amwāl* (No. 253). Abu 'Ubayd, quoting a discussion of the *fukahā* on whether a *Dhimmī* is obliged to pay *sadaka*, quotes the view that *Dhimmīs* are freed from *sadaka* except in merchandise. Abu 'Ubayd remarks: "It is in my opinion an explanatory interpretation (*ta'wīl*) of the tradition told on the authority of ... ibn Sa'd, who asked ibn 'Abbās: 'What about the *amwāl* of the ahl al-Dhimma?' and he replied al-'afw'. Abu Ubayd explains: "He wanted to say: they were freed from *sadaka*. This recalls the saying of the Prophet: 'We freed you ('afawnd) from the *sadaka* of horses and slaves'. (About the tradition concerning horses and slaves, compare N. P. Aghnides: *Mohammedan Theories* p. 257).

Here, in the tradition of Abu 'Ubayd, '*afw*' has to be translated "exemption". This also applies to the citation about the *Ahl-al-Dhimma* where the reference is to the camels, cows or sheep. (Abū Yūsuf continues: "There is no *zakāt* in the cattle of the *Ahl al-Dhimma*, in the camels or cows or sheeps.") The rule applies equally to men and women¹⁾.

But the intention of the two traditions in the collection of Yahyā is neither "leniency" nor "exemption". The two traditions are closely connected with the tradition of *tāka* of ibn Zandjawayh.

If, then, '*afw*', is to be glossed by *tāka*, how will the traditions now read? The explanatory *fadl* is a legal technical term. The answer of 'Ali in tradition No. 234 should be translated: "Woe to thee. We were ordered to take from them (i.e. from the *Ahl al-Dhimma*) the surplus, which means 'redundancy'".

In this chapter, dealing with *dīz ya* and *kharādj* the two traditions are complementary to tradition 232, where 'Umar b. al-Khaṭṭāb said: "I commend to the *khalifa*

1) Compare al-Tabari: *Ibtīlāf*, ed. Schacht p. 218 *sadaka* l. 9. *wa laysa 'ala abl ad dhimma siwā Bani Taglib fi mawābi'ihim sadaka*.

به نقل اقوال و روایات فقهی اهل بیت (ع) پرداخته و در روایاتی که از طریق وی نقل شده است نیز احادیث متعددی به چشم می خورد که حکایت از حب اهل بیت دارد (نک: بلاذری، انساب، ۳۵/۲، ۹۷، ۱۱۷، ۳۸/۲، ۹۸؛ طوسی، اختیار، ۳۸۷/۶). با توجه به ارتباط ابن آدم با فرزندان زید شهید و ارتباط نزدیک او با حسن صالح زیدی بترا و همچنین با مقدم داشتن نام علی (ع) بر نام ع در ده مورد از کتاب خود (صفحه ۱۵۵، ۱۶۸)، نشاندک «علم السلا» را معرفه کردند. این آنچه از این مکاتب مذکور است که این آدم را مطلع از این مکاتب می کردند: «ابو عبدالله محمد بن داود صنهاجی مرآکشی ۶۷۲ - ۷۲۳ ق / ۱۲۷۳ - ۱۳۲۳ م)، نحوی و عالم به قرائات. چون از قبیله بربری صنهاجه برخاسته، غریب نیست که به نام بربری آگروم یا ابن آجرروم شهرت یافته باشد، به ویژه که سیوطی، به نقل از تذکره ابن مکتوم، می تنویسد که وی در ۷۱۹ ق / ۱۳۱۹ م در فاس به تعلیم مشغول بوده است و سپس تصریح می کند که او به آگروم شهرت داشته است (ص ۱۰۲). اگر روایت سیوطی را موقت بدانیم، نظریه کسانی که می گویند ابو عبدالله محمد، توسط نویسنده‌گان متأخر و پس از انتشار و شهرت فراغیر المقدمة الآجرومية فی مبادی علم العربیة ابن آجرروم خوانده شده است، بی اساس می گردد (نک: «واضع علم النحو»، ۲۳۸، که منشأ چنین نظریه‌ای بوده است؛ نیز سرکیس). منابع کهن، معنای کلمه بربری آجرروم را «فقیر صوفی» دانسته‌اند؛ از این‌رو، مشتق ساختن آن از «اگراما» ی یونانی، یا «اگراماریا» لاتینی («واضع...»، همانجا) چندان موجہ به نظر نمی‌رسد.

از ابن آجرروم شرح حال جامعی در دست نیست. حتی حدود یک قرن و نیم پس از مرگش، بد رغم شهرت آجرومیه، سیوطی اظهار می‌دارد که چیزی از احوال او یافته است. اینک، تنها می‌توان گفت که وی احتمالاً در فاس متولد شده و همانجا درس خوانده، پس عازم مکه شده، در عبور از قاهره چندی در آنجا توقف کرده و نزد ابوحیان محمدبن یوسف غرناطی (د ۷۴۵ ق / ۱۳۴۵ م) تلمذ کرده (دایرة المعارف الاسلامیة؛ بستانی ف)، درمکه آجرومیه را در برابر کعبه تالیف کرده، عاقبت در فاس رحل اقامت افکنده و در آنجا به تدریس نحو و قرائات پرداخته است. او در صفر ۷۲۳ ق / ۱۳۲۳ م در گذشت و در باب الحديد که در محله اندلسیان فاس بود، به خاک سپرده شد (سیوطی، ۱۰۲؛ خوانساری، ۱۳۵/۴ - ۱۳۶). اما بن شینب در دایرة المعارف الاسلامیة این محل را باب الجیزین که امروز باب الحمراء خوانده می‌شود، دانسته است.

ابن آجرروم همه شهرت عظیم خود را مدبون کتاب مختصر المقدمة آجرومیه است. اگرچه سیوطی نوشتند است که ابن مکتوم وی را در فرایض، حساب، ادب و قرائات صاحب علم دانسته و چندین کتاب وارجوزه در قرائات و تجوید به وی نسبت داده (ص ۱۰۲)، اما چیزی از این آثار به جای نمانده است و از شرحی که گویا بر منظومة شاطبی نگاشته بوده است، نیز اثری در دست نیست.

مأخذ: ابن عمام، عبدالحق بن احمد، شذرات النهب، قاهره، ۱۳۵۱ ق؛ بستانی ف؛ خوانساری، محمدباقر، روضات الجنات، بیروت، دارالکتب العربي؛ دایرة المعارف الاسلامیة؛ سرکیس، چابی؛ سیوطی، عبدالرحمن، بغية الوعاء، به کوشش محمد امین خانی، قاهره، ۱۳۲۶ ق؛ «واضع علم النحو»، المقطف، قاهره، مارس ۱۹۱۱ ج ۳۸؛ آذرناش آذرناش

ابن آدم، ابوزکریا یحیی بن ادم بن سلیمان قرشی کوفی (د ۲۰۳ م / ۸۱۸ م)، فقیه، محدث و مقری. نسبت وی به فرشی از آن روست که پدرش آدم مولای خالد بن خالد بن عمارة بن ولید بن عقبة بن ابی معیط اموی بوده، و خود از روات موثق و معتبر حدیث بوده است (ابن سعد، ۲۲۳/۶، ۲۲۳/۶؛ ابن حجر، ۱۹۶/۱)، لیکن چنانکه ذهبوی (سیر، ۵۲۳/۹) تصریح کرده، یحیی پدر خود رادرک نکرد. در مورد تولد وی تاریخ مشخصی نقل نشده است، اما چون در میان مشایخ وی مسیر بن یکدام در ۱۵۵ یا ۱۵۳ ق و فطر بن خلیفه در ۱۵۵ ق وفات یافته‌اند، می‌توان تولد او را در ۱۴۰ ق / ۷۵۷ م و شاید قدیمی‌تر پیش از آن تخمین زد (شاکر، ۹ - ۱۲).

ابن آدم در کوفه که یکی از مهم‌ترین مراکز علمی آن روزگار بود بدنیا آمد و به تحصیل قرآن و حدیث و فقه پرداخت (نک: ابن سعد، ۲۳۳/۶) و در اواخر عمر به فم الصلح (شهری قدیمی بر سر راه بغداد به‌واسطه) سفر کرد و در همانجا وفات یافت (همو، ۲۸۱/۶) و حسن بن سهل سرخسی که مدتی وزارت مأمون را بر عهده داشت، بر جنازه وی نماز گزارد (ابن قتیبه، ۵۱۶).

در مورد گرایش فکری-سیاسی ابن آدم اگرچه در متون تاریخی مطلب قابل توجهی به چشم نمی‌خورد، لیکن با کنار هم آوردن برخی اطلاعات پراکنده می‌توان نتیجه گرفت که وی به دور از جریانات سیاسی زمان خود نبوده است. از تأمل در اسناد کتاب الخراج او چنین بر می‌آید که وی در میان استادان خود پیش از همه به حسن بن صالح ثوری نزدیک بوده و تحت تأثیر او قرار داشته است، چنانکه می‌توان او را از خواص شاگردان وی به شمار آورد. حال با توجه به اینکه حسن بن صالح خود زیدی مذهب و در واقع از بانیان فرقه بتربیه زیدیه بود (نک: نوبختی، ۵۷؛ اشعری، ۷۳؛ طوسی، اختیار، ۲۳۳)، و نیز با توجه به اینکه عیسی بن زید علوی، از سران زیدیه، در فاصله سالهای ۱۴۵ - ۱۶۶ ق / ۷۶۲ - ۷۸۳ م بهطور ناشناس با حسن بن صالح و در خانه او زندگی می‌کرد (نک: ابن سعد، ۲۶۱/۶)، از طرف دیگر نظر به اینکه حسن بن صالح در ۱۶۷ ق وفات یافته، بنابر این یحیی بن ادم به‌طور حتم در همین فاصله ۱۴۵ - ۱۶۶ ق نزد او آموخت دیده و از آنجا که خانه حسن بن صالح در آن زمان یکی از مهم‌ترین کانونهای مبارزه علیه حکومت عباسی بوده است، با اطمینان می‌توان ادعا کرد که یحیی ابن آدم با توجه به رابطه بسیار نزدیک با حسن بن صالح نمی‌توانسته با این جریان بیگانه باشد. این امکان نیز وجود دارد که ابن آدم با حسین ابن زید علوی برادر عیسی و فرزند زید شهید در ارتباط بوده و از وی حدیث شنیده باشد (ابن آدم، ۳۱). همچنین ابن آدم ده مورد...

TAXATION IN ISLAM

VOLUME 1

YAHYĀ BEN ĀDAM'S KITĀB AL KHARĀJ

EDITED, TRANSLATED AND PROVIDED
WITH AN INTRODUCTION AND NOTES

by

A. BEN SHEMESH, LL.M., PH. D.

Professor of Middle Eastern Law at Tel Aviv University

WITH A FOREWORD

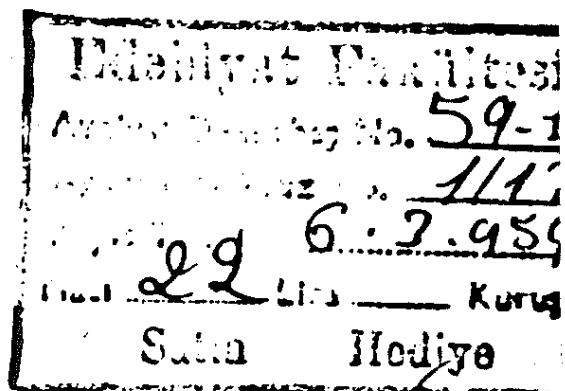
by

PROF. S. D. GOITEIN

Chairman, School of Oriental Studies, Hebrew University, Jerusalem

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Mirbaş No:	27299
Tanı No:	297.543 YAH. K

LEIDEN
E. J. BRILL
1958

يحيى بن آدم

* يحيى بن آدم بن سليمان القرشي . ت ٢٠٣ هـ / ٨١٨ م .

- كتاب الخراج :

○ عنوانة Fh.W. Juynboll ، ليدن ، بريل ، ١٨٩٦ م .

١٥٢ ص ، م ١٠ ص .

○ تصحيح أحمد محمد شاكر ، مصر ، القاهرة ، المطبعة السلفية

١٣٤٧ هـ / ١٣٨٤ م ، ١٩٢٨ هـ / ١٩٦٤ م .

٢١٤ ص ، م ١٦ ص ، ف ٧٢ ص : فهرس أبواب كتاب الخراج ،

فهرس الرجال ، شيوخ يحيى بن آدم ، القبائل والأمم والأماكن .

○ تحقيق بن شمش ، هولندا ، ليدن ، بريل ، مطبعة بريل ، ١٩٥٨ م ،

١٤٣ ص .

○ تحقيق حسين مؤنس ، الكويت ، بنك الكويت الصناعي ، طبعة

خاصة ، القاهرة ، مطبعة الشروق ، ١٩٨٧ م .

٢٣٤ ص ، م ٥٧ ص ، ف ٤١ ص : أبواب كتاب الخراج ، شيوخ

يحيى بن آدم ، رجال الخراج ، القبائل والأمم والأماكن . عن طبعة أحمد

محمد شاكر .

٣٥٦

21 EYLUL 1996

محمد عيسى صالحية، المعجم الشامل للتراث العربي المطبوع،
الجزء الخامس، القاهرة ١٩٩٥، ص . 356 . DIA Ktp. 40818 .

Yahya b. Adam

٥١٥ - «الخراج»، يحيى بن آدم، (القرشي، ت ٢٠٣ هـ).

* نشره جوينبول، في ليدن، عن بريل، سنة ١٨٩٦م، في (١٤٣ صفحة).
وصححه أحمد شاكر، ونشره في القاهرة، عن المطبعة السلفية، سنة ١٣٤٧هـ، في (٢١٩ صفحة).
ونشره ابن شمس، في ليدن، عن بريل، سنة ١٩٥٨م، في (١٤٣ صفحة)، مع
ترجمة إنكليزية.

. * (٣١٢ / ٥، ١٨ و ١٩ و ٢٠).

Les lecteurs, arabisants ou non, pourront donc trouver, dans les textes présentés et les abondantes notes et références, un excellent instrument de travail, pour approfondir la connaissance du passé de cet Ouest africain, symbolisé d'une manière fort heureuse, sur la couverture du livre, par la reproduction d'une vignette du XIVe siècle, représentant le roi Mansa Mûsâ.

Ibn 'Umar, Yahyâ

Georges BALDACCHINO

Ibn 'UMAR Yahyâ : *Ahkâm as-sâq* (texte vérifié par Hasan Husni 'Abd al-Wahhab, revu et présenté par Farhât Dašrâwî), Tunis, S.T.D., 1975, 147 p. + 45 p.

Ce livre n'est pas la simple réédition du texte publié en 1956 à Madrid dans la Revue de l'Institut d'Egypte par 'Alî Makki : ce dernier s'était fondé sur la version d'Ibn Šibl al-Andalusî, alors qu'il s'agit ici de celle d'Ahmad al-Qâṣrî, un Kairouanais vivant à la cour des Aghlabides. L'Introduction de Farhât Dašrâwî montre l'intérêt de cette nouvelle version : se présentant, dans son ensemble, sous forme de dialogue entre Yahyâ b. 'Umar et al-Qâṣrî, elle est remarquable par la précision dans l'attribution des garants (*sanad*) - fournie soit par Ibn 'Umar, soit par al-Qâṣrî -, et par la minutie avec laquelle le transmetteur rapporte questions et réponses; d'autre part, si la version d'Ibn Šibl est plus résumée, elle concorde parfaitement - sauf sur un point - avec celle d'al-Qâṣrî, quant au sens des réponses aux questions posées, les expressions employées étant presque identiques; cela pousse à faire confiance à l'authenticité de la copie unique et tardive que nous possédons de la version d'al-Qâṣrî (1294 de l'Hégire/1877-78 de l'ère chrétienne) (p. 17). Les deux textes diffèrent par l'ordre des divers chapitres et par certains sujets traités, celui d'Ibn Šibl en comportant cinq qu'on ne retrouve pas dans l'autre, et inversement, celui d'al-Qâṣrî étant le seul à traiter cinq autres questions (p. 19-20). Telles qu'elles se présentent les deux versions sont donc complémentaires.

Utilisant la critique interne, l'Auteur de l'Introduction estime que le texte d'al-Qâṣrî a été écrit à Sousse dans le dernier quart du IIIe/IXe siècle (p. 20-21). Constatant que certains points de l'ouvrage n'ont apparemment aucun lien avec les marchés, l'A. est amené à préciser les notions de *Sâhib as-sâq* et de *Muhtasib*, et la distinction qu'il faut établir entre elles, celle de *Muhtasib* étant bien plus large que l'autre, au moins à Kairouan depuis Sahnûn (p. 22-25).

Après l'Introduction, on peut lire le texte même d'al-Qâṣrî (p. 31-135), dont les divers chapitres révèlent clairement, par l'intermédiaire des litiges à régler et des fraudes à empêcher ou punir, bien des aspects concrets de la vie sociale et économique de la Tunisie du IIIe/IXe siècle : citons à titre d'exemple, parmi les renseignements fournis, de nombreux détails sur le système des poids et mesures utilisé en Ifriqiyya, le système fiscal, la production agricole et l'élevage, divers métiers (meuniers, boulangers, cardeurs, fileuses, tailleurs, cordonniers, changeurs de monnaie, acrobates, chanteurs, agriculteurs, etc.), certaines pratiques des marchands, usages concernant les noces et autres festivités, enterrements, bains publics, vêtements, alimentation, jouets, etc.

The English translation of Yahya's (d. 818 A. D.) *Kitab-al-Kharaj* is a praiseworthy attempt to acquaint the English-speaking world with the Islamic conception and tradition about taxation. It is a good and valuable addition to Fagnan's French translation of Abu Yusuf Yaqob's *Kitab-al-Kharaj*. (Paris, 1921). *Livre de L' Impôt Foncier* deals mainly with the civil and criminal problems of taxation according to the Hanafi School, adding his own views, written in compliance with the order of the fifth Abbasi Khalifah. But Yahya's compilation contains chiefly the traditions of the Prophet and his immediate successors dealing with taxes from the yield of landed properties and other sources of income; hence it offers original material on the subject on which the Muslim doctors have based their financial theories and the Islamic states their fiscal policies. In this way Yahya's book is more important than Abu Yusuf's treatise.

The introduction by Professor Ben Shemesh, though somewhat brief, is both informative and illuminating. It contains the biography of Yahya, a survey of the works on Khiraj, the history of the manuscript and the nature of its contents, and the contents of the work as compared with similar works.

Hafsauiy (p. 4) does not seem to be a corruption of Mu'awiya; instead, it is a Persian word like *sibaway*, *Barzaway* and *Maskwayh* etc. Ahmad b. Muhibb b. Abd-al-Karim b. Sahl is not identical with Ahmad b. Muhibb b. Sulaiyman b. Bishar (*sic.* Bashshar). The life sketch of Ibn-Sahl, given by Ibn Khallikan in his *Wafayat* (V. I. P.29) and al-Safadi in his *al-Wafi* (V. II. part 3rd p. 219) leave no doubt that both are different persons. "Ashraf" (p. 4) seems to be a print mistake for "Ishraf." The statement that Ibn Taimiyah was an opponent of the Qadiriya order and that its theories deviate from and are inconsistent with Islamic orthodoxy (p. 20) seems to be unwarranted. However, such small lapses do not lessen the value of the introduction which has been written with elegance and precision.

The present reviewer has compared the translation of some fifty *ahadith* with the original in a more or less random way. The rendering appears to be correct and quite faithful. Dr. Goitein is right when he says that the style of such Arabic books is usually concise and laconic. In such cases some explanatory notes, at least when the

ISLAMIC CULTURE 33-2
Vol. 33 No. 142 Feb. 1959

TAXATION IN ISLAM: Yahya Ben (?)
Adam's *Kitab-al-Kharaj* by A. Ben
Shemesh, LL. M., Ph. D., Professor of
Middle Eastern Law at Tel Aviv Univer-
sity. With a foreword by Prof. S. D.
Goitein, Chairman, School of Oriental
Studies, Hebrew University, Jerusalem.
Leiden. E. J. Brill 1958. 9½ X 6½ Ps.
172 + X.

WHATEVER might have been the differences between the Muslims and the Jews, the contribution of the latter to Islamic civilization is in no way insignificant. The transmission of Islamic learning, not only to medieval Europe but also to modern science and art of the West, is greatly, if not mainly, due to the sons of Israel. It is really gratifying to note that the same noble mission is being continued by the University of Tel Aviv.

٢١٢- كتاب «الخراج» - ليحيى بن آدم:

قرأته على خديجة بنت الشيخ بن إسحاق بن سلطان،
يُجازتها عن أبي نصر محمد بن محمد بن محمد
الشيرازي، يُجازته من أبي محمد بن أبي القاسم بن
الأشرف، وابن عمده غيث بن الأفضل، بسماعها من يحيى
ابن يوسف السقلاطوني، أئبنا الحسين بن علي البُشري،
أئبنا عبد الله بن عبد الجبار السُكْرِيَّ، أئبنا إسماعيل بن
محمد الصفار، أئبنا الحسن بن علي بن عفان، حدثنا يحيى
ابن آدم.

ويُجازتها للأول والثالث من تجزئة أربعة أجزاء من أبي
محمد القاسم بن مُظفر بن عساكر، إن لم يكن سماعاً،
ومن أحمد بن أبي طالب، ويحيى بن محمد بن سعد،
و[محمد بن] (٢) أبي بكر بن مُشرق، وست الفقهاء بنت
الشيخ أبي إسحاق، وإبراهيم بن علي الواسطي، قالوا: أئبنا
جعفر بن علي الهمداني، إجازة مكتبة، أئبنا أبو طاهر
السلفي، أئبنا الحسين بن علي البُشري، به.

(١) كما في المخطوطة.

(٢) ما بين الحاصلتين سقط من الأصل، استدر كناه من «المجمع
المؤسس»، ومن كتب الرجال.

ذخائر التراث العربية الإسلامية، مج. الأول، ١٤٠١/١٩٨١.

ISAM 95809. ٢٧ ص. [y.y : y.y.]

AGUSIOS
COLLE

ابن آدم - Yaqya b. Adem

• يحيى بن آدم سليمان القرشي (٢٠٣ هـ)

١ - (كتاب) الخراج •

- باعتماد: جوينبول

ليدن ، بريل ، ١٨٩٦ م ١٠ ص + ١٤٢ ص .

- تصحيح: أحمد محمد شاكر .

القاهرة ، المطبعة السلفية ، ١٣٤٧ هـ = ١٩٢٨ م ، ٢١٩ ص .

- نشره: بن شمش .

ليدن ، بريل ، ١٩٥٨ م ، ١٤٣ ص ، مع ترجمة انكليزية .

الفوایع

تألیف یحیی بن آدم الاموی القرشی (٢٠٣ هـ / ٨١٨ م).

وهو کتاب فی الأموال والاقتصاد الإسلامي ، ذکر فیه المؤلف الأحادیث والآثار والأحكام الشرعية التي تتعلق بالفنانم والفنون وأرض الخراج وأرض العشر وإصلاح الأرض المهملة واجها ، الأرض الموات والقطائع وزکاة الأرض وزکاة الزرع والشمار وأحكام المياه والعيون والآبار .

وهو کتاب قیم ، اعتمد عليه کثیرون من کتب فی هذه الموضوعات ، كما أنه مرجع للفقها ، في المذاهب المختلفة .

وقد طبعه المستشرق ہوبنیول بطبعه بریل فی مدینة لیدن سنة ١٨٩٦ م / ١٣١٤ هـ ، ثم طبع فی القاهرة بالطبعه السلفیة سنة ١٣٥٢ هـ ، وأعيد طبعه بالطبعه الثانية سنة ١٣٨٤ هـ بتصحیح وشرح الشیخ أحمد محمد شاکر (٢) .

---

(٢) الأعلام ١٦٠/٩ ، لمحات ص ٣٥١ ، الخراج ، القرشی ص ٣ وما بعدها .

حكمت بشير ياسين، استدراكات تاريخ التراث العربي، قسم التفسير و
علوم القرآن، الجزء الثاني، جدة ١٤٢٢. ص. ٩٥
isAM 090255

١٠٣ - (١) أحكام القرآن *
YAHYĀ 6. ADEM

ليحيى بن آدم بن سليمان، أبي زكريا، القرشي، المخزومي (ت ٢٠٣
هـ) ذكره الداودي^(٢).

١٠٤ - (٢) مجرد أحكام القرآن *

ذكره ابن النديم^(٣).

^(٢) طبقات المفسرين ص ٢/٣٦١.

^(٣) الفهرست ص ٤١.

* ٣١ - القراءات

YAHYĀ b. ĀDEM

ليحيى بن آدم بن سليمان، أبي زكريا، القرشي (ت ٢٠٣ هـ).
ذكره ابن النديم ^(٤).

^(٣) انظر ترجمته في معرفة القراء الكبار ١٥١/١ مع الhamash حيث ترجم له جم غفير من المؤرخين.

^(٤) الفهرست ص ٣٨.

٧٦ — كتاب الخراج لبيحيى بن آدم

76. YAHYĀ b. ĀDAM (a. Zak.), *K. al-Kharāj*, éd. Ḥos. Mo'nis, Le Caire/Beyrouth, Dār al-Shorūq, 1987, 234 p.; 17 × 24,5 cm.

Pour l'A., m. 203/818, et son ouvrage, cf. *GAS*, I, p. 520. On ajoutera aux notices qui lui sont consacrées, signalées par F. Sezgin, celle de *SAN*, IX, pp. 522-9, qui est l'une des plus détaillées.

Cet ouvrage a été édité par Th. W. Juynboll, Leyde, Brill, 1896: *Le Livre de l'impôt foncier*, à partir d'un ms. qui date de la fin du V siècle H.; éd. A. M. Shākir, Le Caire, al-Maṭba'at al-salafiyya, 1347/1928; *Taxation in Islam*, I, ed., trad. et notes par A. Ben Shemesh, Leyde, 1958.

La présente «édition» est une reprise de l'éd. Shākir. Quelques notes ont été ajoutées par le nouvel «éditeur»; d'autres ont été supprimées, pour des raisons qui nous échappent! On regrettera le changement de pagination qui ne facilite pas le travail des chercheurs. On aurait pu, sans aucun dommage, reproduire l'édition Shākir telle quelle!

Introduction du nouvel éditeur (pp. 7-48); introduction de A. M. Shākir (pp. 49-57); index.

s. 35+

Demirbag 10/1814

- يحيى بن آدم

يعيى بن آدم بن سليمان بن خالد بن أسيد ، القرشي ، الكوفي ، أبو
زكريا :

- ١٧- طبقات علماء الحديث / ابن عبدالهادي : تحقيق أكرم البoshi : ترجمة رقم ٣٢٦ في ١ : ٥١٤ - ٥١٥ .
- ١٨- طبقات المفاظ / للجلال السيوطي : ترجمة رقم ٣٣٤ في ص ١٥٦ . - ط . بيروت : دار الكتب العلمية .
- ١٩- طبقات المفسرين / للداودي : تحقيق علي محمد عمر : ترجمة رقم ٦٧٦ في ٢ : ٣٦١ - ٣٦٠ .
- ٢٠- جامع التحصيل في أحكام المراسيل / ابن كيكلدي : حققه حمدي السلفي : ترجمة رقم ٨٦٥ في ص ٢٩٦ .
- ٢١- المراسيل / ابن أبي حاتم الرازبي : بعنابة شكر الله بن نعمة الله قوجاني : ترجمة رقم ٤٥ في ص ٢٤٧ .
- ٢٢- تاريخ الثقات / للعجلي : تحقيق عبد المعطي قلعي : ترجمة رقم ١٧٨٩ في ص ٤٦٨ .
- ٢٣- تاريخ أسماء الثقات / ابن شاهين : تحقيق صبحي السامرائي : ترجمة رقم ١٦١٧ في ص ٢٦٣ .
- ٢٤- تاريخ جرجان / للسهمي في ص ٢٨٢ .
- ٢٥- الفهرست / ابن النديم : تحقيق رضا مجده في ص ٢٨٣ . - ط . طهران - نسخة مصورة في بيروت : دار المسيرة .
- ٢٦- تهذيب الأسماء واللغات / للنوي : ترجمة رقم ٣٣٧ في ج ٢ ق ١ : ١٥٠ .
- ٢٧- غاية النهاية في طبقات القراء / للجزري : ترجمة رقم ٣٨١٧ في ٢ : ٣٦٣ - ٣٦٤ .
- ٢٨- هدية العارفين في ٢ ع ٥١٤ .
- ٢٩- تاريخ التراث العربي - الفقه / سزكين : ترجمة رقم ٨ في مجل ١ ج ٣ : ٢٥٠ . - ٥٢١ = ٥٢٠ .
- ٣٠- دائرة المعارف الإسلامية ٤ : ١٢٤٤ - ١٢٤٥ .
- ٣١- شذرات الذهب ٢ : ٨ .
- ٣٢- مرآة الجنان ٢ : ١٠ .
- ٣٣- السابق واللاحق / للخطيب البغدادي في ص ١٣٧ .
- ٣٤- الأعلام ط ٣ في ٩ : ١٦٠ ، ط ٤ في ٨ : ١٣٣ - ١٣٤ .
- ٣٥- معجم المؤلفين ١٣ : ١٨٥ .
- ٣٦- معجم المطبوعات العربية والمعربة « سركيس » في ع ٢٦ .

30 HAZIRAN 1995

- * قال سركيس : « نبغ في سنة ٢٠٣ هـ ». والصحيح : أنه توفي في تلك السنة .
- ١- التاريخ الكبير / للبخاري : ترجمة رقم ٢٩٢٧ في ٨ : ٢٦١ - ٢٦٢ .
  - ٢- التاريخ الصغير / للبخاري : في ص ٢٧١ . - ط . بيروت : دار المعرفة .
  - ٣- الجرح والتعديل / ابن أبي حاتم الرازبي : ترجمة رقم ٥٤٥ في ٩ : ١٢٨ - ١٢٩ .
  - ٤- الطبقات الكبرى / ابن سعد في ٦ : ٤٠٢ .
  - ٥- سير أعلام النبلاء / للذهبي : ترجمة رقم ٢٠٤ في ٩ : ٥٢٢ - ٥٢٩ .
  - ٦- تذكرة الحفاظ / للذهبـي : ترجمة رقم ٣٥١ في ١ : ٣٥٩ - ٣٦٠ .
  - ٧- المعين في طبقات المحدثين / للذهبـي : ترجمة رقم ٨٦٦ في ص ٨٠ .
  - ٨- معرفة القراء الكبار ... / للذهبـي : ترجمة رقم ٧٤ في ١ : ١٦٦ - ١٦٨ .
  - ٩- الكاشف فيما له رواية في الكتب الستة / للذهبـي : ترجمة رقم ٦٢٢٩ في ٣ : ٢١٨ .
  - ١٠- العبر في خبر من غير / للذهبـي : في ١ : ٣٤٣ .
  - ١١- دول الإسلام / للذهبـي في ١ : ١٢٧ .
  - ١٢- تهذيب التهذيب / ابن حجر العسقلاني : ترجمة رقم ٣٠٠ في ١١ : ١٧٥ - ١٧٦ .
  - ١٣- تقريب التهذيب / ابن حجر العسقلاني : ترجمة رقم ٧ في ٢ : ٣٤١ .
  - ١٤- خلاصة تهذيب تهذيب الكمال / للخزرجي في ص ٤٠٨ .
  - ١٥- تهذيب الكمال / للخزرجي : تحقيق بشار عواد : ترجمة رقم ٦٧٧٨ في ٣١ : ١٩٢ - ١٨٨ .
  - ١٦- انظر للأهمية : مقدمة أحمد محمد شاكر لتحقيقه كتاب « الخراج » / للمترجم له .

جزء ثالث الخلاف بين أبي حمزة وبين أبا عبد الله العليمي الانصاري لأبي سعيد شيبة اللثي بين أبا حمزة وبين العليمي البغدادي (ت: ٥٣٦ هـ)

تح: د. عمار أمين اللدو*

التعريف بالباحث

على مدى أربعة عشر قرناً، والقرآن الكريم ما زال يتنفس عصا طرياً كما أنزل، وسيبقى كذلك إلى أن يرى الله الأرض ومن عليها، تحقيقاً لقوله تعالى: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الْذِكْرَ إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» [الحجر: ٩].

وما هذا الأثر، الذي تقدمه اليوم لأول مرة لحملة كتاب الله وطلاب القراءات، إلا ثمرة من ثمار هذا الحفظ الالهي. وهو لهبة الله بن أحمد بن عبد الله بن طاووس البغدادي (ت: ٥٣٦ هـ)، مضمونه الخلاف بين أصحاب يحيى بن آدم والعليمي الانصاري في علم القراءات، وقد أفرد مادته لرواية ما كان قد قوله على والده من وجوه الخلاف في حروف القرآن، بين عشرة روايات من أصحاب يحيى بن آدم، ويحيى بن محمد العليمي، في قراءتيهما عن أبي بكر شعبة، عن عاصمه.

وهذا الأثر من الآثار النادرة والنفيسة، لغز مدته، وندرة نسخه، وخلو المظان من ذكره، وعدم تطرق أقلام المحدثين لذكره، لذا ارتقت أن ينال مني كل هذا الاهتمام، ليكون بين أيدي القراء، أهل الله وخاطبته من الأنام، ومن الله تستمد العون.

* نائب رئيس قسم المخطوطات في مركز جمعة الماجد للثقافة والتراث بدبي، ولد عام (١٩٦٣)، وحصل على درجة الماجستير عام (١٩٩٦م)، ودرجة الدكتوراه عام (١٩٩٩م) في اللغة العربية وأدابها، وكانت رسالته "المستثير في القراءات العشر لابن سوار البغدادي المتوفى عام (٤٩٦هـ): دراسة وتحقيق".